

60 ROCZNICA WIELKIEJ SOCJALISTYCZNEJ REWOLUCJI PAŹDZIERNIKOWEJ

ANDRZEJ SKRZYPEK
(Warszawa)

REWOLUCJA PAŹDZIERNIKOWA A ODZYSKANIE NIEPODLEGŁOŚCI POLSKI

Zarys problematyki

Jednym z najistotniejszych problemów naszej historiografii jest związek pomiędzy zwycięstwem rewolucji proletariackiej w Rosji a odzyskaniem przez Polskę niepodległości¹. Poświęcono mu wiele opracowań, których lektura unaocznia czytelnikowi daleko idące rozbieżności w ocenie tych samych faktów historycznych.

„Odbudowanie państwowości polskiej — pisał Adam Próchnik — było logicznym wynikiem, nieuniknioną konsekwencją wojny światowej [...]. Przebieg wojny przekreślił wszystkie zamysły, zamiary i koncepcje. Przyniósł on dwa fakty, których konsekwencją musiała być niepodległość Polski: kolejną klęskę wszystkich trzech państw zaborczych i kolejną rewolucję w tychże państwach”². Próchnik nie neguje, że pomiędzy dwoma wymienionymi w tytule artykułu zjawiskami zachodzi wzajemny związek, ale nie wyjaśnia najistotniejszego: jaki był jego charakter. Michał Bobrzyński rozwijając tę myśl dowodził, że anarchia, w jakiej pogrążyły się państwa, w których doszło do wybuchu rewolucji, umożliwiła dojście do głosu siłom polskim³. Myśl tę uzupełnił Wacław Lipiński dowodząc, że było to możliwe jedynie dzięki zbrojnej walce, w której organizacyjny prymat należy przyznać działalności Józefa Piłsudskiego⁴. Truizmem byłoby wyjaśnianie dziś, że ów model przeciwstawienia chaosowi rewolucyjnemu ładu i porządku opartego na sile zbrojnej uzasadniać miał utrzymywanie się przy władzy piłsudczyków.

Konkurenci do władzy spod znaku Narodowej Demokracji wypracowali inny model rozwoju wydarzeń łączący odzyskanie niepodległości z polityczno-dyplomatyczną działalnością mocarstw zachodnich, głównie Francji i Stanów Zjednoczonych. Spiritus movens tej akcji miał być działający pod patronatem endecji Komitet Narodowy Polski w Paryżu i jego prezes Roman Dmowski⁵.

W historiografii, i to nawet okresu międzywojennego, wysuwana była też odmienna teza — teza o decydującym wpływie Rewolucji Październikowej na dzieje narodu polskiego. Podnosili i wysuwali ją

¹ *Sześćdziesiąta rocznica Wielkiej Socjalistycznej Rewolucji Październikowej. Uchwała Biura Politycznego KC PZPR z lutego 1977*, „Nowe Drogi” 1977, nr 3, s. 7—14.

² H. Swoboda, *Pierwsze piętnastolecie Polski niepodległej*, Warszawa 1933,

³ M. Bobrzyński, *Dzieje Polski w zarysie*, t. 3, Warszawa 1931, s. 376, 381.

⁴ W. Lipiński, *Walka zbrojna o niepodległość Polski 1905—1918*, Warszawa 1955, s. XIX—XX.

⁵ R. Dmowski, *Polityka polska i odbudowa państwa*, Warszawa 1925; M. Seyda, *Polska na przełomie dziejów*, t. 1—2, Poznań 1927—31.

głównie teoretycy i publicyści KPP⁶. Drukowane w ZSRR i stanowiące bibliofilską rzadkość książki komunistów polskich są obecnie łatwo dostępne dzięki zbiorowym wydawnictwom, jakie ukazały się w drugiej połowie lat pięćdziesiątych. Prace te, jak pisze Henryk Malinowski, miały przeważnie charakter polemiczny i w znacznej mierze dyktowane były względami aktualnej sytuacji politycznej⁷. Pogląd o wyjątkowym znaczeniu zwycięstwa rewolucji socjalistycznej w Rosji dla dziejów Polski był eksponowany jako niemal wyłączny czynnik (jedynie z pewnym odstępstwem na rzecz rewolucji w Niemczech) odzyskania niepodległości w pracach, jakie ukazały się w pierwszym dziesięcioleciu Polski Ludowej⁸. Negowano w nich zupełnie inne komponenty. Zapominano charakteryzując społeczeństwo polskie w przededniu wybuchu I wojny światowej, na co zwraca uwagę Stefan Kieniewicz, że „zmontowanie polskiej maszyny państwowej nazajutrz po 1918 r. nie byłoby do pomyślenia, gdyby odzyskania wolności nie poprzedziła gorączkowa aktywność społeczeństwa we wszystkich trzech zaborach”⁹.

Systematyczne i długofalowe badania historyczne prowadzone w Polsce Ludowej pozwalają dziś znacznie głębiej ukazać skomplikowany proces dziejowy odbudowy niepodległości Polski ogarniając splot rozmaitego rodzaju czynników i wydarzeń. Dziś dla nikogo nie może ulegać wątpliwości, że gdyby w Rosji nie zwyciężyła rewolucja, powstanie niepodległej Polski byłoby mało prawdopodobne. Jednakże sama tylko Wielka Socjalistyczna Rewolucja Październikowa nie była czynnikiem jedynym i wystarczającym, bowiem na odbudowę państwa złożyło się wiele zjawisk — i tych spektakularnych z zakresu dziejów polityki i dyplomacji, i tych leżących w sferze gospodarki, świadomości i kultury, które można jedynie oceniać w skali zjawisk masowych.

Uroczyste obchody czterdziestolecia, a zwłaszcza pięćdziesięciolecia zwycięstwa Wielkiego Października sprzyjały podejmowaniu i publikowaniu rozpraw poświęconych problematyce historii rewolucji socjalistycznej, udziałowi w niej Polaków, wpływowi wydarzeń w Rosji na sprawę polską¹⁰. Szczególne miejsce zajmują publikacje źródłowe¹¹

⁶ J. Marchlewski, *Rosja proletariacka a Polska burżuazyjna*, [w:] *Pisma wybrane*, t. 2, Warszawa 1956, s. 746—786; A. Warski, *Dwudziestoletni spór z Leninem* [w:] *Wybór pism i przemówień*, t. 2, Warszawa 1958 s. 428—76; E. Przybyszewski, *Rewolucja Październikowa a klasa robotnicza Polski* [w:] *Pisma*, Warszawa 1961 s. 507—59; J. Brun, *Kwestia narodowa w rewolucji i kontrrewolucji* [w:] *Pisma wybrane*, t. 1, Warszawa 1955, s. 81—220; J. Ryng, *Luksemburgizm w kwestii polskiej* [w:] *Wybór pism*, Warszawa 1957, s. 391—496.

⁷ H. Malinowski, *Polski ruch robotniczy wobec idei Rewolucji Październikowej*, „Z pola walki” 1967, nr 3 s. 115.

⁸ J. Wilder, *Wpływ Rewolucji Październikowej na stanowisko zachodnich aliantów wobec sprawy polskiej*, „Kwart. Hist.” 1957, nr 6 s. 4.

⁹ S. Kieniewicz, *Historia Polski 1795—1918*, Warszawa 1968, s. 513.

¹⁰ L. Bazyłow, *Problem Rewolucji Październikowej w historiografii polskiej po 1944 r.*, „Najnowsze Dzieje Polski, Studia i materiały z okresu 1914—1939” XII, 1967, s. 5—21; H. Łowmiański, *Historiografia polska o Rewolucji Październikowej*, „Zesz. Nauk. UAM” Historia 1967, z. 9, s. 7—39; M. Zakrzewska-Dubasowa, *Lenin w historiografii Polski Ludowej*, „Z dziejów stosunków polsko-radzieckich” (dalej: „Z dziejów”) t. 7, 1970, s. 235—242; E. Basiński, *Historycy polscy wobec 50-lecia Rewolucji Październikowej*, ib. t. 4, 1969, s. 146—9.

¹¹ *Dokumenty archiwalne do historii stosunków polsko-radzieckich*, t. 1, Warszawa 1957; *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich*, t. 1—3, Warszawa 1960—64; *Informator o materiałach w archiwach PRL, Rewolucja Październikowa i jej wpływ na sprawy polskie w latach 1917—21*, Warszawa 1967.

i wspomnienia¹². Dzięki opublikowanym materiałom archiwalnym, artykułom i rozprawom monograficznym, historiografia nasza może poszczycić się dość dobrą znajomością faktografii tego problemu. Spośród wielu historyków, którzy podejmowali badania związków zachodzących pomiędzy Rewolucją Październikową i odzyskaniem przez Polskę niepodległości, należy zwrócić uwagę na studia Henryka Jabłońskiego, który szczegółowo omówił to zagadnienie w licznych publikacjach dając marksistowską wykładnię tego zjawiska w procesie historycznym¹³. Pomimo kolejnych lat wyteżonych badań nie straciła ona nic na swojej aktualności. Artykuł niniejszy ma na celu przypomnienie katalogu problemów podnoszonych przez dotychczasową literaturę przedmiotu.

Liczne studia przedstawiające obraz społeczeństwa polskiego w przeddzień wybuchu I wojny światowej wskazują na istnienie obiektywnych przesłanek, które w dogodnych warunkach mogły umożliwić odbudowę państwowości. Przesłankami tymi były: wysoko rozwinięta świadomość narodowa, nowoczesna struktura społeczeństwa, stosunkowo wysoki poziom sił wytwórczych, wreszcie znaczna kultura polityczna. Ta ostatnia wyrażała się w istnieniu wielu partii i stronnictw politycznych, wśród których nie brakło również wpływowych organizacji robotniczych. Szczególne miejsce w badaniach nad historią polskiego ruchu robotniczego zajmują jego związki z rewolucyjnym proletariatem rosyjskim¹⁴. Zwraca się zwłaszcza uwagę na wpływ, współdziałanie i współpracę SDKPiL z bolszewicką SDPRR¹⁵. Jest to wynikiem przywiązywania dużego znaczenia do kształtowania się programu SDPRR/b/ w kwestii narodowej i osobistego wkładu Włodzimierza Lenina w rozwiązanie tej kwestii. Historycy polskiego ruchu robotniczego podkreślają, że są w dogodnej sytuacji, ponieważ Lenin formułując i broniąc prawa każdego narodu do samookreślenia swego bytu w polemice z niedoceniają-

¹² *Wspomnienia Polaków, uczestników Rewolucji Październikowej*, Gdynia 1957; *Wspomnienia Polaków o Rewolucji Październikowej*, Warszawa 1957; *Na granicy epok. Wspomnienia Polaków uczestników Rewolucji Październikowej i wojny domowej w ZSRR*, Warszawa 1967; wymienić należy także pamiętniki S. Budzyńskiego, A. Jaworowskiego, W. Jastrzębskiego, S. Pestkowskiego, E. Semila i Siekierskiej, a ponadto wiele drobnych kilku- i kilkunastustronicowych wspomnień i relacji zamieszczonych w rozmaitych czasopismach i gazetach.

¹³ *Odzyskanie niepodległości Polski w 1918 r.*, „Nowe Drogi” 1958, nr 1; *Rewolucja Październikowa a odbudowa Państwa Polskiego w 1918 r.*, „Z pola walki” 1958, nr 1; *Powstanie II Rzeczypospolitej w 1918 r. na tle dziejów Europy*, „Kwart. Hist.” 1958, nr 4; *Narodziny II Rzeczypospolitej 1918—1919*, Warszawa 1962; *Znaczenie Rewolucji Październikowej dla kształtowania się bytu narodo-państwowego i stosunków społecznych w Polsce* [w:] *Rewolucja Październikowa a Polska*, Warszawa 1967; *Rewolucja Październikowa a sprawa niepodległości Polski*, Warszawa 1967; wspólnie z A. Kruczkowskim, *Wielka Socjalistyczna Rewolucja Październikowa a Polska*, Warszawa 1967.

¹⁴ L. Bazylow, *Z problematyki współdziałania rewolucjonistów polskich i rosyjskich 1900—1906*, [w:] *Z polskich studiów slawistycznych*, Historia, Warszawa 1963, t. 3, s. 117—35; tenże, *Próby współdziałania polskich i rosyjskich partii rewolucyjnych przed pierwszą wojną światową*, „Zesz. Nauk. WAP” Seria Historyczna, 1962 nr 7, s. 33—46; K. Grünberg, *Umocnienie bojowego sojuszu polskiego i rosyjskiego proletariatu w 1900—1903* [w:] *Materiały i studia INS przy KC FZPR*, t. 4, Warszawa 1956, s. 108—30; tenże, *Zbliżenie się polskich socjaldemokratów do bolszewików*, „Kwart. Instytutu Polsko-Radzieckiego” 1956, nr 2.

¹⁵ J. Kanczewicz, *Walka socjaldemokratów Królestwa Polskiego o sojus polskich i rosyjskich sił rewolucyjnych 1893—1899*, „Kwart. Instytutu Polsko-Radzieckiego” 1955 nr 13, s. 96—142; J. Holzer, *Współpraca polskiego i rosyjskiego ruchu robotniczego w rewolucji 1905—1907*, Warszawa 1956; J. Sobczak, *Lenin i polski ruch robotniczy*, „Z dziejów” t. 7, s. 15—52.

cymi kwestii narodowej działaczami socjaldemokratycznymi posługiwał się przykładem Polski¹⁶. Sprawa polska była niemal zawsze punktem wyjścia dla Lenina, gdy przygotowywał rozprawy poświęcone teorii i praktyce w kwestii narodowej. Umożliwia to historykom rozpatrywanie stosunku Lenina do sprawy polskiej w trzech płaszczyznach: stosunku do walki o wyzwolenie narodowe Polaków, perspektyw odbudowania państwa polskiego oraz oceny stanowiska zajmowanego w tej sprawie przez partie polskiego proletariatu.

Wyrazem szczególnego zainteresowania Lenina sprawami polskimi w okresie wojny był opublikowany przez niego 29 II 1916 artykuł *O pokoju bez aneksji i niepodległości Polski, jako hasłach dnia w Rosji*¹⁷. Lenin demaskował w nim wysuwane przez rząd carski hasło o „niepodległości Polski”, które oznaczało chęć powrotu do status quo ante i kontynuowanie wojny. Spostrzeżenie to prowadziło do stwierdzenia, że każdy, kto uznaje prawo narodów do samookreślenia, powinien być przeciwko takiemu rozwiązaniu. Głosząc potrzebę wyzwolenia narodów ujarzmionych Lenin polemizował jednocześnie na temat wartości „wyzwoleńczych” haseł, które wysuwały wojujące imperializmy i to zawsze pod adresem narodów ciemniejszych przez przeciwnika. Przyświecała im w tym, jego zdaniem, nadzieja dokonania nowego podziału świata w rezultacie wojennego zwycięstwa. Przeciwestawiając imperialistycznej wojnie bolszewicki program reform społecznych i łącząc hasła pacyfistyczne z postulatem walki klasowej Lenin dowodził, że do wyzwolenia narodowego może dojść tylko przez wspólną walkę proletariatu różnych narodowości przeciwko burżuazji, przez zwycięską rewolucję socjalistyczną we wszystkich przodujących państwach. W odniesieniu do Polski Lenin dodawał: „Nie ulega wątpliwości, że odbudowa Polski przed upadkiem kapitalizmu jest w najwyższym stopniu nieprawdopodobna, nie można jednak twierdzić, że jest ona zupełnie niemożliwa, że burżuazja polska nie może przy pewnych kombinacjach wypowiedzieć się za niepodległością itd. Toteż socjaldemokracja rosyjska bynajmniej nie wiąże sobie rąk. Liczy się ona ze wszystkimi możliwymi, a nawet ze wszystkimi dającymi się pomyśleć kombinacjami, gdy wysuwa w swoim programie uznanie prawa narodów do samookreślenia. Program taki nie wyklucza tego, by proletariatu polski wysuwał jako swoje hasło wolną i niepodległą republikę polską, chociaż nawet prawdopodobieństwo urzeczywistnienia tego przed zwycięstwem socjalizmu byłoby zupełnie znikome”¹⁸.

Współczesne badania potwierdzają leninowskie oceny intencji mocarstw imperialistycznych. Pomimo licznych obietnic w ciągu pierwszych trzech lat wojny żaden z rządów mocarstw rozbiorowych nie wystąpił z programem odbudowy Polski. Jak wykazują dawniejsi i nowsi badacze, nie można uznać za taki program aktu cesarza Niemiec i Austro-Węgier z 5 XI 1916, gdyż był to tylko jeden z wariantów realizacji niemieckich celów imperialistycznych na wschodzie, notabene o za-

¹⁶ H. Jabłoński, *Lenin a niepodległość Polski* [w:] *Z dziejów idei leninowskich w Polsce*, Warszawa 1961, s. 3—62; W. Serczyk, *Lenin o niepodległości Polski*, „Zesz. Nauk UJ”. Prace Historyczne 1960, nr 7, s. 667—80; J. Kancewicz, F. Tych, *Lenin i niektóre problemy polskiego ruchu robotniczego* [w:] *Z dziejów idei leninowskich w Polsce*, s. 63—107.

¹⁷ W. I. Lenin, *Dzieła*, t. 22, Warszawa 1950, s. 157—60.

¹⁸ Tenże, *Kwestia narodowa w naszym programie* [w:] *Dzieła*, t. 16, Warszawa 1952, s. 471.

siegu ograniczonym do próby uzyskania rekruta polskiego¹⁹. Tym bardziej nie można uznać za program odbudowy Polski proklamację zawartą w rozkazie noworocznym Mikołaja II do armii i floty z 25 XII 1916, ponieważ była to wypowiedź złożona pod naciskiem niekorzystnie kształtującej się dla Rosji sytuacji politycznej i militarnej i w kilkanaście miesięcy po całkowitym wyparciu wojsk carskich z Królestwa²⁰.

Mniej zainteresowania, niżby może należało, dziejopisarstwo nasze poświęca zagadnieniu społecznych reperkusji rewolucji lutowej²¹. Niezależnie od kilku monografii, których autorzy koncentrują się wokół problemu tworzenia wojska polskiego w Rosji²², odczuwa się brak studium, które odzwierciedlałoby wpływ idei zrodzonych w tym czasie w Rosji na polskie życie polityczne zarówno ówczesne, jak i późniejsze. Wydaje się, że studium takie mogłoby wyjaśnić wiele zagadnień Drugiej Rzeczypospolitej tych pierwszych lat. Bez przesady można stwierdzić, że właśnie w okresie po rewolucji lutowej punkt ciężkości polskiego życia politycznego na krótko przeniósł się do Rosji. Nigdy, ani przed tym, ani po tym nie działało w niej tyle rozmaitych polskich organizacji politycznych, społecznych, charytatywnych, zawodowych i nigdy nie wychodziło tyle czasopism co wówczas²³. Odbywały się rozliczne wiece i zebrania, a obok zorganizowanych legalnych stronnictw politycznych w toku rewolucyjnych przemian tworzyły się i konsolidowały organizacje tych Polaków, którzy przedtem nie mogli działać jawnie i głosić publicznie swoich poglądów.

Świadomość, powszechna zwłaszcza w kręgu licznej emigracji polskiej w Rosji, tego, że postępowe kręgi społeczeństwa rosyjskiego z sympatią odnoszą się do odrodzenia Polski spowodowała, iż wielu Polaków zaangażowało się w działalność na rzecz rewolucji rosyjskiej. To zaangażowanie było tym bardziej efektywne, że w granicach imperium carskiego przebywała znaczna rzesza Polaków. W 1915 r. ewakuowano z Królestwa ponad sto zakładów przemysłowych, z których większość podjęła produkcję w głębi Rosji. Wraz z maszynami wyjechali obsługujący je robotnicy. Liczbę Polaków w Rosji w okresie rewolucji szacuje się na ponad 2 mln²⁴. Najliczniejszą grupę ludności stanowiło ok. 1,5 mln osób ewakuowanych z Królestwa Polskiego w okresie wojny. Obejmowała ona administrację i personel wywiezionych zakładów i przedsiębiorstw, a także dużą liczbę osób z klas posiadających, które na skutek swych ekonomicznych i politycznych powiązań szukały schronienia w Rosji, tudzież ludność przesiedloną ze stref przyfrontowych. Ponadto armia rosyjska liczyła w swych szeregach około 600 tys. Polaków. Na trzecią grupę składali się Polacy stale zamieszkujący Imperium, a także studenci, na czwartą — więźniowie i zesłańcy, na piątą — około stutysięczna rzesza jeńców wojennych. Aktywność polityczna polskich emigrantów była duża,

¹⁹ *Dzieje Polski*, Warszawa 1975, s. 611.

²⁰ W. Toporowicz, *Sprawa polska w polityce rosyjskiej 1914—1917*, Warszawa 1973, s. 233.

²¹ A. Czubiński, recenzja książki L. Bazyłowa, *Obalenie caratu* „Kwart. Hist.” 1977, nr 2, s. 495.

²² L. Grosfeld, *Polskie reakcyjne formacje wojskowe w Rosji 1917—1919*, Warszawa 1956; M. Wrzosek, *Polskie korpusy wojskowe w Rosji w latach 1917—1918*, Warszawa 1969; W. Najdus, *Polacy w rewolucji 1917 r.*, Warszawa 1967.

²³ A. Słisz, *Prasa polska w Rosji w dobie wojny i rewolucji*, Warszawa 1968.

²⁴ W. Najdus, *Uchodźcy polscy w Rosji w l. 1917—1919*, „Kwart. Hist.” 1957, nr 6, s. 27 nn.

ponieważ przeważali ludzie młodzi bądź w sile wieku, częstokroć o określonych poglądach politycznych.

Rewolucja lutowa ożywiła i jednocześnie umożliwiła działalność na terytorium Rosji partii polskiej lewicy robotniczej. W ponad stu miastach powstały sekcje i grupy SDKPiL, PPS-Lewicy, PPS-Frakcji Rewolucyjnej. Często działające na jednym terenie grupy te, o zbliżonym profilu politycznym, tworzyły wspólne organizacje: był nią np. Polski Klub Rewolucyjny w Moskwie, Polskie Towarzystwo Robotnicze „Promień” w Piotrogradzie czy Zjednoczenie Socjalistyczne Polskie w Charkowie. W połowie czerwca 1917 r. powstał Komitet Centralny Grup SDKPiL w Rosji, który dążył do koordynacji działalności poszczególnych grup, zajmował się sprawami wydawniczymi, w tym publikacją centralnego pisma „Trybuna”, reprezentował organizacje terenowe na zewnątrz i utrzymywał kontakt z partią bolszewików. W maju 1917 r. podobnie organizując się, grupy PPS-Lewicy powołały Centralny Komitet Wykonawczy grup PPS-Lewicy w Rosji. W czerwcu rozpoczęła działalność Centralny Komitet Wykonawczy PPS Frakcji Rewolucyjnej.

Pisząc o wpływie rewolucji na rozwój sprawy polskiej, historiografia nasza wiele uwagi przywiązuje do rozmaitych aktów wydawanych przez władze rewolucyjne. Na plan pierwszy wysuwane jest orędzie Piotrogradzkiej Rady Delegatów Robotniczych i Żołnierskich z 27 III 1917, *Do narodu polskiego*, którego treść odzwierciedla uznanie prawa narodu polskiego do niepodległości w duchu leninowskich zasad samostanowienia²⁵. Podkreśla się, że pełne rozwinięcie tych zasad nastąpiło podczas VII Ogólnorosyjskiej Konferencji SDPRR/b/. Konfrontując postulaty lewicy z działalnością Rządu Tymczasowego, dziejopisarstwo nasze wskazuje, że lewica przejęła inicjatywę w kwestii polskiej, dając jednocześnie dowód konkretnymi posunięciami, że w wypadku zwycięstwa jej politycznego programu i stworzenia rewolucyjno-demokratycznej Rosji odbudowa niepodległej Polski będzie w pełni możliwa. Szeroko interpretowana jest również odezwa Rządu Tymczasowego, *Do Polaków* z 30 III 1917, przy czym, niezależnie od szczegółowej analizy poczynają tego rządu, które w zasadzie nie wykraczały poza projekt nadania Polsce autonomii²⁶, wskazuje się na współzależność polityki rządów Francji i Wielkiej Brytanii w sprawie polskiej i stanowiska władz w Petersburgu. Stąd też wynika ogólnie akceptowany wniosek, że „umiędzynarodowienie się” sprawy polskiej w 1917 r. było przede wszystkim wynikiem rewolucji w Rosji, upadku caratu i stałego wzrostu sił dążących do rewolucji proletariackiej²⁷.

Rewolucja socjalistyczna w Rosji, która rozpoczęła się zbrojnym powstaniem w stolicy 7 XI 1917 wraz z likwidacją ucisku klasowego proklamowała zniesienie ucisku narodowego. Podkreślając za historiografią powszechną, a zwłaszcza radziecką, przełomowy charakter tych wydarzeń, niektóre prace dodają wiele szczegółów. Jest to głównie zasługą memuarystyki²⁸. Natomiast, jeżeli opisu „dni, które wstrząsnęły światem”, dokonują polscy badacze, to czynią to zazwyczaj w kon-

²⁵ Jabłoński, *Rewolucja Październikowa a sprawa*, s. 35 n.

²⁶ Toporowicz, o.c. rozdz. IV.

²⁷ Jabłoński, o.c. s. 42.

²⁸ Przykładowo: S. Budzyński, *Dni październikowe w Moskwie*, Warszawa 1958; H. Bobińska, *Pamiętnik tamtych lat*, Warszawa 1963; S. Pestkowski, *Wspomnienia rewolucjonisty*, Łódź 1961; por. też. przyp. 12.

tekście udziału Polaków i przez pryzmat wybitnych jednostek²⁹. Pomimo istnienia kapitalnego dzieła, jakim jest zawierająca z górą 7 tys. biogramów *Księga Polaków — uczestników Rewolucji Październikowej*³⁰ historiografia nasza jest nader powściągliwa w omawianiu tego zagadnienia jako zjawiska masowego. Luka ta jest tym bardziej odczuwalna, że właśnie podówczas znacznie realniejszych kształtów nabrała idea dokonania rewolucji w Polsce, idea, która nie ograniczała się bynajmniej tylko do kręgów radykalnej lewicy, lecz obejmowała wielosettyśięczną rzeszę wychodźców. Luki tej nie zapełniają ani studia nad polskimi rewolucyjnymi oddziałami wojskowymi, których dzieje są dobrze znane³¹, ani też nie jest jej w stanie wypełnić skądinąd interesująca i szczegółowa monografia Walentyny Najdus³². Uwaga naszych badaczy skupia się natomiast na podkreślaniu znaczenia pierwszych prawnych aktów rewolucyjnej władzy radzieckiej dla sprawy polskiej: dekretu o pokoju z 8 listopada i *Deklaracji Praw Narodów Rosji* z 16 listopada. H. Jabłoński pisze, że chociaż akty te miały charakter ogólny, a etnograficzne ziemie polskie były faktycznie poza drugą linią frontu, to akty te stanowiły uderzenie w podstawową tezę prawną państw zachodnich wiążących wciąż problem polski z problemem rosyjskim³³.

Następstwem *Deklaracji* było powołanie Ludowego Komisarjatu do Spraw Polskich, którego sytuację prawną regulował podpisany przez Lenina dekret Rady Komisarzy Ludowych z 25 XII 1917. O Komisarjacie Polskim pisze się, że był szkołą pracy państwowotwórczej lewicy rewolucyjnej i bez wątpienia jego organizatorska działalność wpłynęła na kształtowanie się drugiej, odmiennej niejako od później zarysowanej, oficjalnej płaszczyzny stosunków polsko-radzieckich, w której strony reprezentował rząd bolszewicki w Moskwie i rząd polski w Warszawie; płaszczyzna, na której współdziałający z rosyjskim ruchem rewolucyjnym Polacy chcieli dokonać u siebie w kraju również rewolucyjnych przeobrażeń. Wśród stronnictw proletariackich zarysowały się tendencje zjednoczeniowe. Proces ten miał szybszy przebieg na terenach objętych rewolucją socjalistyczną, wolniejszy na ziemiach znajdujących się pod okupacją niemiecką. Jego rezultatem było utworzenie Komunistycznej Partii Robotniczej Polski.

Nie tylko komuniści, ale również ludzie powracający w 1918 r. z terenów Rosji na ziemie polskie byli nosicielami idei rewolucyjnych. Pomimo ciężkich warunków, repatriacja miała charakter masowy zarówno w tym roku, jak i w następnym. Odnotowując to zjawisko³⁴ historiografia nasza nie poddała go w wystarczającym stopniu krytycznej analizie, aby móc ustalić jego zasięg i intensywność. Podobnie, nie w pełni można znaleźć odpowiedź na pytanie, jak reagowało społeczeństwo ziem polskich na wiadomości o rewolucji w Rosji i rewolucyjne hasła rozpowszechniane przez reemigrantów. Częstość litera-

²⁹ A. Kochański, *Polacy w dyplomacji radzieckiej*, „Sprawy Międzynarodowe” 1967, nr 105.

³⁰ *Księga Polaków — uczestników Rewolucji Październikowej 1917—1920*, Warszawa 1967.

³¹ A. Zatorski, *Polska lewica wojskowa w Rosji w okresie rewolucji 1917—1918*, Warszawa 1971; I. Pawłowski, K. Sobczak, *Walczyli o Polskę*, Warszawa 1967.

³² W. Najdus, *Lewica polska w Kraju Rad 1918—1920*, Warszawa 1971.

³³ Jabłoński, o.c. s. 56.

³⁴ Z. Łukawski, *Polityka polskich organizacji w Rosji w sprawie powrotu uchodźców do kraju (1917—1918)*, „Kwart. Hist.” 1967, nr 3, s. 627—40.

tura wyjaśnia je w sposób schematyczny, mówiąc o wzroście nastrojów radykalnych, jednak bez bliższej analizy, jak zarysowywało się to w odniesieniu do poszczególnych warstw i określonych terenów. A właśnie podówczas istniejący od dawna rozłam w ruchu robotniczym między nurtem rewolucyjnym a reformistycznym pogłębił się na tyle, że partie robotnicze znalazły się w przeciwstawnych obozach politycznych. Historycy ruchu ludowego informują np., że ruch ten radykalizował się pod wpływem wiadomości napływających ze wschodu³⁵, ale stwierdzenia te wydają się niewystarczające, jeżeli uwzględnimy, jaką potencjalną siłą polityczną dysponowały stronnictwa chłopskie w przededniu odzyskania niepodległości. W sumie jednak, jak wynika z opublikowanych prac, Rewolucja Październikowa wywarła wpływ na postawienie na porządku dnia sprawy przeprowadzenia reformy rolnej w Polsce zaraz po odzyskaniu niepodległości, chociaż ostateczne rozwiązanie tej sprawy było zupełnie odmienne od rozwiązań przyjętych w Rosji³⁶.

Istotnym i ważnym momentem, w którym uwidoczniła się zależność sprawy polskiej od rewolucji rosyjskiej, były rokowania radziecko-niemieckie i układ pokojowy w Brześciu Litewskim. W dziejopisarstwie naszym podkreśla się, że dzięki konsekwentnemu trzymaniu się przez rząd radziecki zasad opracowanego wcześniej programu w sprawach narodowościowych mógł na konferencji zabrzmieć głos przedstawiciela polskich mas pracujących: Stanisława Bobińskiego. Wytyczną dla Bobińskiego były *Tezy w sprawie polskiej* opracowane na konferencji grup SDKPiL w Rosji, w których idea odrodzonej Polski łączyła się z powszechną rewolucją socjalistyczną — szczególnie w państwach rozbiorowych.

Stanowisko obydwu delegacji w Brześciu — niemieckiej i radzieckiej — cechowały daleko idące przeciwieństwa. Niemcy chciały aneksjonistycznego pokoju, który prowadziłby m.in. do utrwalenia władzy okupacyjnej nad Polakami. Postulat ten przeforsowały dzięki przewadze militarnej. Choćby rezultaty układów brzeskich wywołały powszechne oburzenie społeczeństwa polskiego, to z chwilą zrzeczenia się przez Rosję w traktacie brzeskim praw do Królestwa Polskiego znikła de iure rosyjska suwerenność nad obszarem okupowanym. Było to decydujące pod względem międzynarodowo-prawnym dla odbudowania państwowości polskiej³⁷. Podobne skutki niesło za sobą wypowiedzenie 29 VII 1918 przez Radę Komisarzy Ludowych traktatów rozbiorowych, co podcięło prawne podstawy zaborów pruskiego i austriackiego³⁸. Wiele uwagi zwraca się przeto w literaturze przedmiotu na międzynarodowe reperkusje układu brzeskiego. Były one różnorakie: z jednej strony wiązały się z niemieckimi planami organizacji Europy Wschodniej, z drugiej z rolą, jaką Ententa zamierzała wyznaczyć Polsce tak wobec Niemiec, jak i rewolucji rosyjskiej. Pomimo niesprzyjającej sytuacji zaistniałej na skutek militarnej przewagi Niemiec na wschodzie Rosja Radziecka i międzynarodowy ruch robotniczy czyniły przy-

³⁵ J. Molenda, *Ruch ludowy wobec rewolucji rosyjskich* [w:] *Rewolucja Październikowa a Polska*, Warszawa 1967, s. 218 nn.; J. Fajkowski, *Stronnictwa chłopskie wobec Związku Radzieckiego 1918—1949*, „Z dziejów”, t. 7, s. 90.

³⁶ H. Słabek, *Socjaliści polscy wobec doświadczeń rosyjskiej rewolucji agrarnej (1917—1919)*, „Kwart. Hist.” 1967, nr 3, s. 643—665.

³⁷ Jabłoński, o.c. s. 75.

³⁸ *Ib.* s. 78.

gotowania do rozszerzenia zasięgu rewolucji. Służyło temu utworzenie 15 IX 1918 Centralnego Biura Partii Komunistycznych Krajów Okupowanych, w którym czołową rolę odgrywali komuniści polscy. Działalność Centralnego Biura — jak pisze Wiesława Toporowicz — „odegrała dużą rolę w upowszechnianiu idei Lenina, w rozwoju i okrzepnięciu ruchu komunistycznego w krajach sąsiadujących z Rosją Radziecką”³⁹. Wkrótce też udało się Rosji Radzieckiej wypowiedzieć traktaty brzeskie.

Kłęsa państw centralnych, wybuch rewolucji w Niemczech i rozpad Monarchii Austro-Węgierskiej na państwa narodowe spowodowały, jak powszechnie utrzymują nasi historycy, że powstanie niepodległej Polski stało się logicznym zakończeniem rozwijających się procesów. „Odzyskanie niepodległości i utworzenie suwerennego państwa polskiego — piszą autorzy *Zarysu historii polskiego ruchu robotniczego* — zlikwidowało półtorawiekową niewolę dając narodowi polskiemu możliwość swobodnego rozwoju [...]. Stworzyło warunki dla integracji gospodarczej ziem polskich, stanowiącej podstawowy czynnik przyszłego rozwoju ekonomicznego. Stworzyło także nowe, pomyślniejsze warunki rozwoju mas pracujących Polski, kształtowania ich poczucia klasowego i programu wyzwolenia społecznego”⁴⁰.

Na nowej karcie historii Polski otwartej w listopadzie 1918 r. znajdowały się dwa podstawowe dla narodu pytania: jak ukształtuje się sytuacja wewnętrzna i jak będą wyglądały stosunki ze wschodnim sąsiadem. Wśród badaczy panuje przekonanie, że w kraju istniała autentyczna sytuacja rewolucyjna, o której świadczył powszechny ruch Rad Delegatów Robotniczych⁴¹. W polityce RDR ścierały się dwie tendencje: komuniści przejęci wzorami Rewolucji Październikowej uważali Rady za nadrzędną formę organizacji robotników w walce o państwo dyktatury proletariatu. Dążyli do zjednoczenia Rad i ich centralizacji, propagując zwołanie ich krajowego zjazdu. PPS, stawiając sobie za cel walkę o demokratyczną republikę parlamentarną odnosiła się do RDR z rezerwą, pragnąc ograniczyć ich funkcje⁴². Siły rewolucyjne nie potrafiły wykorzystać rewolucyjnego napięcia. „Wymagało to — twierdzi Henryk Zieliński — zrozumienia nowej sytuacji, szczególnie w sprawie stosunku do niepodległości i stosunku do Rosji Radzieckiej, do problemu chłopskiego, wreszcie w dziedzinie taktyki (kwestia sojuszników, hasel przejściowych). Tendencje takie istniały, zostały jednak przytłumione hasłami doktrynerskimi”⁴³.

Z podręczników i opracowań wydanych w ostatnim ćwierćwieczu wylania się obraz świadczący, że klasom posiadającym udało się utrzymać władzę dzięki okresowemu przekazaniu rządów w ręce przedstawicieli robotniczych partii reformistycznych i centrowych partii ludowych, co przesądziło o burżuazyjnym kształcie państwa polskiego. Badacze współcześni wskazując zmarnowaną szansę dokonania ówczesnie rewolucji proletariackiej podkreślają, że liberalno-demokratyczny sys-

³⁹ W. Toporowicz, *Lenin a powstanie państw narodowych w latach 1918—1919* [w:] „Ład Wersalski” w Europie Środkowej, Wrocław 1971, s. 96.

⁴⁰ *Polski ruch robotniczy. Zarys historii* pod red. A. Czubińskiego, Warszawa 1974, s. 136 n.

⁴¹ *Rady Delegatów Robotniczych w Polsce 1918—1919, Materiały i dokumenty*, t. 1—2, Warszawa 1962—65; S. Szczygielski, A. Tymieniecka, *Z dziejów RDR w Polsce*, Warszawa 1960.

⁴² Malinowski, o.c. s. 125 n.

⁴³ *Historia Polski*, t. 4, cz. 1, Warszawa 1969, s. 79.

tem, jaki pod wpływem przemian zachodzących w państwach ościennych zapanował w Polsce po 1918 r. stanowił ogromny postęp w porównaniu z nie tak znów odległą monarchistyczną przeszłością. Radość z odzyskania czy też raczej odzyskiwania własnej państwowości determinowała wiele poczynań polskich. Groźba wojny ze strony potężnych jeszcze ciągle Niemiec⁴⁴ powodowała, że ówczesne władze skwapliwie poszukiwały platformy porozumienia z Ententą. Było to jednym z elementów, który przesądził o negatywnych, a nawet wręcz wrogich stosunkach pomiędzy odradzającą się Polską a Rosją Radziecką.

Badania monograficzne dostarczają dowodów, że rząd Polski nie zareagował na pokojowe propozycje rządu radzieckiego z końca 1918 i 1919 r. i chcąc wykorzystać panujący w Rosji stan wojny domowej sposobił się do akcji militarnej przeciwko Krajowi Rad⁴⁵. Podłożem konfliktu był spór terytorialny spowodowany chęcią wysunięcia granic państwowych możliwie najdalej na wschód i nieuznawaniem władzy rad na Białorusi i Ukrainie⁴⁶. Chociaż w okresie wojny domowej Rosja Radziecka i Polska znajdowały się po przeciwnych stronach frontu, historycy nasi sceptycznie odnoszą się do możliwości ścisłego współdziałania Polski z siłami kontrrewolucji rosyjskiej wskazując na zasadnicze rozbieżności polityczne istniejące pomiędzy nimi⁴⁷.

Pomimo narastania konfliktu zbrojnego związek zachodzący pomiędzy przyszłością Polski a powodzeniem rewolucji rosyjskiej trwał nadal. I na tym etapie nie zanikła koncepcja budowy Polskiej Republiki Rad. Nosicielami tej idei byli polscy komuniści skupiający się w utworzonej w grudniu 1918 r. KPRP. Hasła zbudowania republiki rad wysuwane były na wiecach oraz podczas strajków i demonstracji, jakie ogarnęły Polskę zimą 1919 r. Rząd stosując środki przymusu opanował jednak sytuację. KPRP nie umiała bowiem, jak widać to wyraźnie z perspektywy półwiecza, przeciwstawić ówczesnym rządcom realnego, dostatecznie atrakcyjnego i zrozumiałego dla mas programu politycznego, szczególnie w sprawie chłopskiej i narodowej. Liczono, że rewolucja i tak wkrótce zwycięży, więc nie wysuwano żadnych żądań częściowych. Uznając Rewolucję Październikową za początek rewolucji, jeśli nie ogólnoświatowej, to w każdym razie ogólnoeuropejskiej, KPRP za podstawowe swoje zadanie uznała ścisłą solidarność z rewolucją w Rosji oraz udzielanie jej wszechstronnej pomocy. Zakładano bowiem, że zwycięstwo proletariatu w rozwiniętych gospodarczo i społecznie krajach Europy zachodniej ułatwi zadanie dokonania rewolucji w Polsce, która w ten sposób stanie się pomostem zjednoczenia sił rewolucyjnych. Nie przewidując możliwości ponownego ożywienia się sił kapitalistycznych po katastrofie wojennej, KPRP widziała przewrót rewolucyjny jako przewrót o charakterze międzynarodowym, w postaci, jaką określił Marks w dobie kapitalizmu wolnokonkurencyjnego. Komuniści polscy — jak oceniają współcześni badacze — nie przyswoili sobie jeszcze podówczas leninowskiej teorii o prawie nierównomiernego rozwoju kapitalizmu i wynikających stąd możliwości zwycięstwa rewolucji, a zatem i budowy socjalizmu tylko w jednym kraju. Głoszona

⁴⁴ P. Łossowski, *Między wojną a pokojem*, Warszawa 1976.

⁴⁵ W. Gostyńska, *Stosunki polsko-radzieckie 1918—1919*, Warszawa 1972.

⁴⁶ A. Deruga, *Polityka wschodnia Polski wobec ziem Litwy, Białorusi i Ukrainy (1918—1919)*, Warszawa 1969.

⁴⁷ A. Juzwenko, *Polska a „biała” Rosja*, Wrocław 1972.

przez KPRP idea rewolucji ujęta była zbyt abstrakcyjnie, by dotrzeć do świadomości mas.

W literaturze przedmiotu wskazuje się na zachodzący podówczas proces konsolidacji rewolucyjnego ruchu robotniczego, który znajdując oparcie w utworzonej w 1919 r. Międzynarodówce Komunistycznej wyodrębnił się od nurtu socjaldemokratycznego. Zwycięski marsz na zachód Armii Czerwonej latem 1920 r. ożywił wśród komunistów nadzieje na wybuch rewolucyjnego zrywu w całej Europie. W atmosferze ogólnego ożywienia obradował na przełomie lipca i sierpnia II Kongres Kominternu, którego epokową zasługą było opracowanie listy „21 zasad”, którymi winny się kierować partie komunistyczne. KPRP przyjęła je w całej rozciągłości. Jednakże pomimo ostrzeżeń Lenina, wielu, w tym także polscy komuniści, uważało zbyt pochopnie, że burżuazja nie ma już wyjścia z kryzysu i kapitalizm wkrótce samoczynnie załamie się.

Problem, jak ujmować przyszłość Polski, władze radzieckie, a zwłaszcza Lenin, konsultowały z przebywającymi w Rosji polskimi komunistami. Ci wypowiedzieli się zdecydowanie za kontynuowaniem walki, a na zajmowanych przez Armię Czerwoną obszarach zamierzali wprowadzać reformy i powoływać organy władzy proletariackiej. Liczono, że w efekcie powstanie Polska Republika Rad. Konsekwencją tych zamierzeń było utworzenie Tymczasowego Komitetu Rewolucyjnego Polskiego, który był pierwszym proletariackim rządem Polski⁴⁸. Jego działalność na skutek zmiennych losów wojny nie trwała długo, ale istotne jest z punktu widzenia niniejszych rozważań, że pod wpływem Rewolucji Październikowej podjęta została próba utworzenia w Polsce rządu, który by mógł kierować procesem socjalistycznych przeobrażeń narodu.

O losach wojny zadecydowała bitwa na przedpolach Warszawy, którą Lenin charakteryzował w sposób następujący⁴⁹: „Zbliżenie się naszych wojsk do Warszawy dowiodło niezbicie, że gdzieś w jej pobliżu znajduje się środek ciężkości całego systemu światowego imperializmu [...]. Polska, ostatnia twierdza przeciw bolszewikom, znajdująca się całkowicie w rękach Ententy, jest tak potężnym czynnikiem tego systemu, że kiedy Armia Czerwona zagroziła tej twierdzy — cały system się zachwiał [...] Mamy przeciwko sobie blok Polski, Francji i Wrangla [...] Blok ten cierpi jednak na zastarzałą chorobę — na nie nadające się pogodzić sprzeczności interesów między poszczególnymi jego częściami składowymi, na strach, jakim czarnosecinną Rosja i jej typowy przedstawiciel Wrangel napełniają drobną burżuazję Polski. Polska drobno-burżuazyjna, patriotyczna, partie PS, ludowców — zamożnych chłopów — chcą pokoju. Przedstawiciele tych partii mówili w Mińsku: «Wiemy, że Warszawę i Polskę uratowała nie Ententa — nie mogła ona nas uratować — uratował je zryw patriotyczny». Obecnie — kontynuował Lenin — stoi przed nami zagadnienie wojny i pokoju z Polską. Chcemy uniknąć uciążliwej dla nas kampanii zimowej i znowu proponujemy korzystny dla niej, niekorzystny dla nas pokój.”

Akceptacja też Lenina przez IX Ogólnorosyjską Konferencję RKP(b) umożliwiła po długotrwałych negocjacjach zawarcie polsko-radzieckiego

⁴⁸ *Historia Polski*, s. 460 n.

⁴⁹ W. I. Lenin, *Przemówienie na IX Ogólnorosyjskiej Konferencji RKP(b)* [w:] *Dziela*, t. 31, Warszawa 1955, s. 276—9.

traktatu pokojowego⁵⁰.

Istotę traktatu pokojowego pomiędzy Polską i Rosją Radziecką i Ukrainą Radziecką zawartego 18 III 1921 stanowiło prawne wyodrębnienie się części ziem polskich znajdujących się przedtem w składzie imperium rosyjskiego i połączenie się z innymi ziemiami polskimi. Traktat ryski był więc uwieńczeniem procesu odzyskiwania przez Polskę niepodległości, procesu, który trwał kilka lat⁵¹ i którego istotnym elementem była Rewolucja Październikowa.

ОКТАБРЬСКАЯ РЕВОЛЮЦИЯ И ОБРЕТЕНИЕ НЕЗАВИСИМОСТИ

В настоящей статье представлены в общих чертах основные проблемы влияния победы Октябрьской Революции в России на вопрос восстановления государственной независимости Польши в 1918 г. Автор приводит взгляды польских историков, которые подробно изучали этот вопрос и утверждает, что лишь вспыхнувшая в России революция создала объективные условия и предпосылки, благодаря которым стало возможным восстановление независимости Польши. В то же время в статье говорится об активном участии в революции многих тысяч поляков.

Автор старается также отобразить влияние Октябрьской Революции на формы государственного строя возрождающейся Польши, отмечая, что влияние это было значительным, хотя пролетарская революция не одержала тогда в Польше победы.

⁵⁰ Tenże, *Nasza sytuacja zewnętrzna i wewnętrzna a zadania partii*, ib. s. 415—7.

⁵¹ T. Cieślak, *Lenin a sprawa niepodległości Polski*, „Z dziejów”, t. 7, s. 13.